A másik Magyarország

Rainer M. Jánossal Rádai Eszter beszélget

– 2016-ban, amikor a kormány, illetve az ezzel megbízott kormánybiztos, Schmidt Mária a forradalom 60. évfordulóját nagyszabású megemlékezéssorozattal, „pesti srácokat" ábrázoló óriásplakát-tömeggel, úgynevezett „büszkeségpontokkal" – jelentsen ez akármit –, hivatalos dallal és úgynevezett imázsfilmmel látta jónak ünnepelni, az „emlékév" eseményei között, szinte elrejtve volt egy konferencia 1956 és a szocializmus *címmel. Akkor – ennek egyik szervezőjeként és résztvevőjeként – azt mondta ugyanezeken a lapokon: „A mai emlékezetpolitika szempontjából az 1956-os forradalom üres, nincs benne semmi, amit aktuálisan használni tudnak. Amíg 1956 emléke alkalmas volt a differenciálatlan antikommunizmus kifejezésére, mert egy erős vagy erősnek vélt baloldali ellenfél iránt keltett érzelmeket, addig használták, amikor erre már nem volt szükség, akkor ejtették. Most a céltábla a liberalizmus, amivel ráadásul az európai térben is lehet operálni, hiszen Orbánnak most már ez a tér az ambíciója." Emlékszik erre?*

– Persze.

– És azt is mondta akkor, hogy némiképp provokatív céllal tartották ilyen címen és ilyen tematikával azt a konferenciát. Lehet, hogy most ért célba a provokáció?

– Azért választottuk akkor ezt a tematikát, mert ez a szál egyszerűen hiányzott minden hivatalos 60. évfordulós megemlékezésből. Ezzel a konferenciával elfoglalta a neki járó helyet, és ezzel a dolog be volt fejezve. Nem sok ügyet vetettek rá. Lesz egyébként ennek folytatása is, ugyanez a szervezőcsapat idén a rendszerváltás 30. évfordulójára szervez egy hasonló konferenciát Szegeden *1989 és a rendszerváltás: a társadalmi cselekvés lehetőségei* címmel. Ezen a konferencián megint arra keresnénk a választ – rímel a 2016-os konferenciára –, hogy mi történt 1989-ben a társadalomban, a társadalommal. Mi történt azzal a „szereplővel", aki nem volt az események, a történések, a változások homlokterében, nem volt reflektorfényben, nem tárgyalt az ellenzéki vagy nemzeti kerekasztalban, nem ülésezett az MSZMP Központi Bizottságában, de még csak tüntetésekre sem igen járt…

– Legfeljebb a televízió és a rádió megfelelő műsorait nézte, hallgatta, vagy a lapokban olvasott az újabb és újabb fejleményekről, de még ez sem biztos?

– Igen, de talán elment egy-egy vitaestre, ahol számára teljesen ismeretlen emberek teljesen szokatlan hangnemben beszéltek, vitatkoztak, vagy kézbe vett egy-egy, addigra már utcai árusoknál, alkalmi, aluljáróbeli árusoknál is kapható, jelenkortörténetről szóló félszamizdat-féllegális könyvet, és így tovább. Ez a konferencia lesz a 2016-os folytatása…

– Meg is fogják tartani?

– Biztosan.

– És hova pályáznak hozzá támogatásért a szervezők?

– Majd összekalapozzuk, összekalapozzák.

– Nagyon nem értene velem egyet, ha – a rendszerváltást újságíróként, rádiósként átélő és végigdolgozó tanúként – azt mondanám, hogy azt a teret és lehetőséget, ami '89-ben rendelkezésére állt, olyan nagyon nem töltötte be cselekvéssel a társadalom?

– Ezt nyilván meg fogják vizsgálni a tudós kollégák, és lehet, hogy erre a következtetésre jutnak, lehet, hogy nem.

– Maga milyen következtetésre jutott? Mire emlékszik az az akkor nagyon fiatal történész, aki nem sokkal korábban, első munkahelyén, egy levéltári pincében – titokban, az állását, esetleg a szabadságát is kockáztatva – feldolgozta és a második nyilvánosságban közzétette az '56 után halálra ítéltek nevét, anyagait, periratait? Ezek a nevek, ez a komor névsor szolgált aztán „gyászzeneként" Nagy Imre és mártírtársai temetésén a Hősök terén 1989. június 16-án. Szóval mit tapasztalt abban a csodálatos évben az a fiatalember, akinek alapvető köze volt a rendszerváltásnak ahhoz a kitüntetett napjához? Akinek még a telefonszáma is 1989-cel végződik…

– A telefonszám teljesen a véletlen műve. 2000-ben, amikor egy autóbaleset után kórházba kerültem, a nővérem vett nekem egy mobiltelefont – mert addig nem volt –, és azzal adta át, hogy „tessék, most végre föl tudlak hívni, hogy tudjam, mi van veled", és odaadta. „És ezt hogy kell használni? És mi a száma?" Amire átadott egy papírt, „ezen van a számod" – mondta, és ez a szám 1989-re végződött.

– Az életem legboldogabb éve, lehet, hogy a magáé is?

– Az egyik legboldogabb biztosan, ha nem a legboldogabb. És én például – hogy a kérdésére válaszoljak – akkor úgy láttam, hogy van lehetősége a társadalmi cselekvésnek. Az volt az első év, amikor nagyon sokat jártam az országban mindenfelé. Október 23-án például a tatabányai művelődési házban tartottam előadást az 1945 utáni történésekről, benne 1956-tal, ott voltak a helyi ellenzéki kerekasztal képviselői is. Zsúfolásig tele volt a nézőtér, a végén többen is hozzászóltak, és ott az egyik fiatalember, talán nálam is fiatalabb…

– Mert maga akkor hány éves volt?

– Harminckettő. Tehát ez a fiatalember akkor azt mondta nekem: jó, hogy ezt most elmondtad nekünk, csakhogy itt vannak az oroszok, és nem is fognak kimenni, hiába mondjátok az ellenkezőjét.

– De ez már június 16-a után volt?

– Persze, október 23-án, de még akkor is volt ilyen hangulat. Ugyanak-

kor a helyi ellenzéki kerekasztal két képviselője, akik szintén a hallgatóság soraiban ültek, megkérdezték, hogy tudnék-e még maradni, mert mindjárt tartanak egy nagygyűlést október 23-a alkalmából, és én mondjak azon is egy ünnepi beszédet. Sajnos nem lehet, válaszoltam, egyrészt mert nem tudok szónokolni, én csak azt tudom, amit már elmondtam, másrészt mert mennék haza, vár a családom. Épphogy egyéves volt a kisebbik lányom.

– Aki ma már színésznő. Aki azon a Magyar Tudományos Akadémia szabadságáért tartott demonstráción, amelyen az édesapja beszédet mondott, felolvasott egy írást.

– Az a színésznő felolvasta Bächer Iván írását. Fantasztikus érzés volt, hogy Nóra ott állt mellettem, s nem kevésbé, hogy ilyen módon, általa Iván barátom is jelen van, több évvel a halála után…

– Ott, Tatabányán tudták-e azt a meghívói, hogy milyen szerepe volt az '56-os halálraítéltek anyagainak és névsorának nyilvánosságra hozatalában?

– Nem tudom, hogy tudták-e, nem hiszem. Azt láttam egyébként, amikor bekászálódtam a Škodámba, hogy elég sok ember gyülekezik azon a helyen, ahol – mondták nekem – lesz majd egy emlékmű valamikor a közeljövőben, a forradalom tatabányai áldozatai tiszteletére. Tehát volt egyfajta cselekvés, egyfajta társadalmi mozgás.

Aztán hasonló tapasztalatokra tettem szert akkori lakóhelyemen, Pesten, a József Attila-lakótelepen is, ahol akkor már harmadik éve laktunk egy kétszobás lakásban, egy a későbbi lakótelepekhez képest kicsi, még emberléptékű házban, ahol az ember például ismerte a szomszédait. Addigra már a fák is megnőttek, tehát tulajdonképpen egészen vonzó környezetben éltünk. És mivel – talán emlékszik – akkoriban nagy divat volt a VHS-kazettás videómagnó, és az emeleten az egyik szomszédunknak volt ilyen berendezése, gyakran átjártunk hozzá videót nézni, egyúttal – mivel a legtöbb film nyelve angol volt – segíteni a dialógusokat lefordítani. Csöppet sem volt ez nekem könnyű feladat, mert főleg horrorfilmek voltak, de ennek révén sok ismerősre tettünk szert, sok fiatal ismerősre, és ott aztán azzal kellett szembesülnünk, hogy ezek az emberek nem sokat foglalkoznak az egész politikai rendszerváltással. Tulajdonképpen nem is érdekli őket, viszont kicsit tartanak tőle. De azért nagyon is érdekelte őket valójában, csak gyakorlatiasan. Addigra már voltak kisvállalkozások, az foglalkoztatta őket, hogy mire számíthatnak ezen a téren. Az egyik srác például vásárolt magának egy használt teherautót, ami akkor nagy dolog volt, és bár mindenféle problémák voltak vele, és állandóan ott feküdt alatta, elhatározta, hogy fuvarozó vállalkozó lesz. Na, például őt az érdekelte, hogyan tudja majd a teherautót üzemeltetni, sőt, a horizontján megjelent egy második teherautó képe is…

Volt még egy társaság, másfajta társadalmi közeg, ahol szintén módom volt tapasztalatokat szerezni ezen a téren. Épp 1989 nyarán tanultam meg autót vezetni. Az oktatóm eredetileg üzemmérnök volt, egy katolikus bázisközösség tagja, nem mellesleg gyerekkori barátom, akivel annak idején sokszor együtt nyaraltam Velencefürdőn. Vele sokat beszélgettünk így az oktatás szüneteiben, nagyon érdekelték az akkori történések. És elmondta a többi oktatónak, akik ugyanott „rutinoztatták" a tanítványaikat egy nagy üres parkolóban a Népstadionnál, hogy énnekem van valami közöm a Nagy Imre-temetéshez. Ezek az emberek nagyon mások voltak, mint az én barátom, többnyire vérbeli sofőrök és hasonlók, de elfogadták és befogadták őt. Odajöttek hozzám, és elkezdtek erről az egészről kérdezgetni. Tehát volt részükről érdeklődés, én pedig megpróbáltam tőlem telhetően elmagyarázni, hogy mi ennek az egésznek a jelentősége, mi fog történni a Hősök terén, ki fekszik vagy nem fekszik az üres koporsóban, és így tovább. Miután összenéztek, a „szóvivőjük", nyilván a közöttük legtekintélyesebb figura azt mondta, hogy nem vonja kétségbe, hogy az is nagyon fontos, mi történt a múltban, de őt ez egyáltalán nem érdekli, mert őt csak egyetlen dolog érdekli: hogy ne legyen balhé most. Mert ahogy itt kinéznek a dolgok, akár balhé is lehet, és az nagyon rossz lenne mindenkinek. „Mondd meg nekik" – mondta nekem –, hogy…

– Kiknek?

– Akik szervezik, és akik beszélni fognak. „Mondd meg nekik, hogy vigyázzanak, mit mondanak, és csak semmi hirtelenkedés." Na, lezajlott a temetés, június 16-a után hétvége következett, és hétfőn megint mentem délután Jocóval rutinra. Ott volt az egész társaság, és láthatóan már vártak, hogy megbeszéljék ezt a rendkívül fontos eseményt. „Látták a temetést a tévében?" – kérdeztem. „Persze, láttuk, és minden nagyon szép volt. Magának mi volt a véleménye?" – kérdeztek vissza. Hát, mondom, szerintem is nagyszerűen sikerült minden, és tulajdonképpen mindegyik beszéd így-úgy tetszett – nem akartam belemenni, hogy kinél mi nem tetszett –, de az Orbán Viktor beszédében volt egypár dolog, amivel én nem értettem egyet. Amire azt válaszolták: „Micsoda?! Hát az volt a legjobb! Hát mindenben igaza volt!" Elég volt negyvennyolc óra, hogy a korábbi aggályaikról megfeledkezzenek, és hirtelen radikális „rendszerváltókká" váljanak.

– Magának mi nem tetszett Orbán Viktor beszédében? Feltételezem, nem az, hogy – amint ironikusan szokták emlegetni, akik nem ismerik a pontos szöveget – „kikergette" az oroszokat.

– Dehogy, azzal semmi bajom nem volt. Ott voltam a Szabadság téren is már előtte, március 15-én, amikor Cserhalmi György fölolvasta az ellenzék 12 pontját, abban ez már benne volt. Erről akkor már bőséggel lehetett beszélni, és Orbán különben sem azt mondta, hogy azonnal takarodjanak ki az oroszok, hanem azt, hogy „ha elszántak vagyunk, akkor olyan kormányt választunk, amely haladéktalanul tárgyalásokat kezd a csapatok kivonásáról". Amit tehát ezzel kapcsolatban mondott, az egy nagyon jól, politikusan, diplomatikusan megfogalmazott mondat volt. Voltaképpen egy nagyon pontos politikai forgatókönyv. Ami nem tetszett, az valahogy a beszéd hangütése,

hangvétele volt. A temetést szervező Történelmi Igazságtétel Bizottság tényleg temetésben gondolkodott, és én is, aki nagyon sokszor ott voltam ezeken a megbeszéléseken, valahogy úgy tekintettem rá. Miközben a politikusabb gondolkodású emberek, például az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői nagyon jól érezték, hogy ez temetés ugyan, de olyan temetés, aminek – a morális, a kegyeleti, az emberi, az érzelmi oldala mellett – óriási a politikai jelentősége. Ezt már ott, de inkább közvetlenül utána én is felfogtam, de akkor még, a beszédet hallgatva, valahogy, egyszerűen stiláris okokból nem tetszett. Miközben elismertem akkor is, az autóvezetés-oktatóknak is, hogy nagyon jó beszéd volt, hatásos fordulatokkal. Ezért persze az sem véletlen, hogy Orbán Viktor beszédének egy-két nagyon eltalált elemén kívül az összes többi beszédből lényegében csak a kissé groteszk mozzanatokra emlékszünk, mint a *Boldogasszony anyánk* eléneklésére vagy az egymás kézen fogására való felszólítás.

– Ne hallgassuk el, hogy amikor ez az interjú kicsit zaklatott körülmények között, az egykori és igazi 1956-os Intézet „termeiben", vagyis a Dohány utca 74-es számú, kissé kopott bérház második emeletén készül június 14-én, az egyike az utolsó – ha nem épp az utolsó – itt töltött napjainak.[1] A maga szobája, ahol ülünk, még úgyszólván érintetlen, de a folyosóról behallatszik a csomagolás és a rakodás zaja, dobozok és ládák logatása, könyvek és iratok válogatása folyik. Egyébként hivatalosan ez a néhány szoba már 2012. január 1-je óta nem az 1956-os Intézet Közalapítványnak adott otthont, hanem – az Orbán-kormány közalapítványokat felszámoló, 2010-ben kelt határozata értelmében – az Országos Széchényi Könyvtár egyik osztályának…

– Ez konkrétan a legutolsó nap, amikor az 56-os Intézet még mint osztály a Széchenyi Könyvtárban létezik, a kormányrendelet ugyanis úgy szól, hogy az átadás/átvételnek szervezetileg június 15-ig végbe kell mennie…

– Hogy június 16-án már a Veritas Intézethez tartozzanak?

– Igen… Ez az egybeesés fatális!

– Tehát június 16-án már ne létezzen semmilyen minőségében az eredeti intézet…

– Igen, hétfőn ez már a Veritas Intézet egyik osztálya lesz. Azt azonban megígérték, hogy önálló névhasználattal bíró, önálló szervezeti egység marad, és nem is költöztetik el.

– Még az is lehet – legyünk a végtelenségig jóhiszeműek! –, hogy viszonylag szabadon, gyakorlatilag szuverén szereplőként, mint eddig a Széchenyi könyvtárban?

– Szuverenitásnak azért én azt sem mondanám, ami most véget ér… Történt ott azért egy fegyelmi eljárás is néhányunk ellen… De azt elfelejtjük, én már megbocsátottam. És valóban szabadon dolgozhattunk, ami nagyon nagy dolog.

[1] Egy héttel később, június 21-én a Veritas Intézet képviselői lecserélték a zárakat, és portaszolgálatot telepítettek a bejárathoz, átvéve ezzel az egykori 1956-os Intézetet saját „telephelyként". (R. E.)

– Az nem afféle tessék-lássék fegyelmi volt? Amikor aki adta, szinte rosszabbul érezte magát, mint aki kapta, Eörsi László, Ungváry Krisztián és maga?

– Nemcsak hogy elhiszem, de tudom, hogy rosszul érezte magát a nemzeti könyvtár főigazgatója, dr. Tüske László, hiszen valószínűleg utasították, hogy tegyen radikálisabb lépéseket ellenünk, amiért mi többször is nyilatkozni mertünk 2016-ban egy óriásplakátról…

– Hogy azon a bizonyos óriásplakáton az a felfegyverkezett gyerek Dózsa László-e, amint a plakát szövege állította, vagy Pruck Pál, amit korabeli dokumentumok és első kézből származó visszaemlékezések bizonyítanak. És önök „bűnös módon" ragaszkodtak a meggyőződésükhöz…

– Hát igen… azért kicsit rosszabbul is érezhette volna magát. De ez mindegy is ma már, nekik a nyilatkozati rendre kellett hivatkozniuk, meg hogy nem kértünk engedélyt, és hasonlókra. Tulajdonképpen ez az egyetlen megkönnyebbülésem, hogy engem most már semmilyen fegyelem nem köt, akkor sem, ha a két intézmény között folyó tárgyalásokon, így az intézet végnapjaiban, mint hallom, ez megint felmerült…

– Mármint az, hogy nyilatkozhat-e most arról az intézményről, amelynek egyik alapítója és évtizedeken át igazgatója volt?

– Az intézet átadásáról a Széchényi Könyvtár és a Veritas Intézet között zajló tárgyalássorozat első napján, ami öt munkanappal volt a május 30-án kelt kormányhatározat után, egy jelen lévő helyettes államtitkár kérdőre vonta a Széchényi Könyvtár vezetését: hogyan lehetséges az, hogy ez az ember, mármint én, súlyosan megszegve a nyilatkozati rendet, jobbra-balra nyilatkozgat… Tán csak nem azt gondolták, hogy – követve az ostoba szabályozásukat –, mielőtt válaszolok az újságíróknak, engedélyért minden alkalommal a Széchényi Könyvtár sajtókapcsolatok osztályához irányítom őket, ahhoz az osztályhoz, amelynek kötelessége minden megkeresést fölterjeszteni az Emmi megfelelő osztályához, amely azt vagy elutasítja, vagy nem? És ha nem, akkor kijelöli a nyilatkozó személyt, és rendelkezik arról is, mit mondhat, mit nem mondhat az illető…

– Jól tudom, hogy ezeken az átadásról/átvételről szóló tárgyalásokon az 1956-os Intézettől, illetve a belőle alakult osztály részéről senki nem vett részt?

– Így van, senki. Név szerint benne volt a meghívóban, ki menjen, és közülünk senki sem szerepelt a „delegációban". Gyakorlatilag elrendelték, hogy a nemzeti könyvtár főigazgatója menjen el a Veritas Intézetbe néhány igazgatója társaságában, és ott annak főigazgató-helyettesével – mert a főigazgató beteg – a helyettes államtitkár részvételével állapodjanak meg az átadás/átvétel folyamatáról.

– Vagyis mintha csak valamilyen átszervezésről, egyszerű „racionalizálásról" lenne szó, amely része az Országos Széchényi Könyvtárral vagy épp a Magyar Tudományos Akadé-

miával és más nemzeti intézményekkel kapcsolatos „nagy racionalizálásnak”? Tessék szépen továbbhaladni, nincs is itt semmi látnivaló?

– Igen. És tényleg nincs. Mert 1956, a forradalom és általában amivel mi foglalkozunk, az a mostani kormányzat emlékezetpolitikája szempontjából egy kihűlőben lévő, halódó emlékezet és halódó ügy. Nincs erre már régen szükségük…

– Mert már nincs kit legyőzni ezzel.

– Igen.

– De akkor mégis miért? Miért nem hagyják az intézetet magára egy fillér támogatás nélkül, hadd küzdjön meg az életben maradásáért? Bocsánat, hogy ezt épp magától kérdezem, de én ebben az egészben a világon semmi rációt nem látok, sem politikai hasznot, sem anyagiakban mérhető előnyt senki számára…

– Mert nincs is itt semmi anyagi haszon, kivételesen. Nincs emlékezetpolitikai oka sem, nincs „napirenden” sem az intézet, sem 1956. Azért kell megszüntetni, mert eddig nem sikerült. Azt gondolták 2010–11-ben, amikor megvontak tőlünk minden támogatást, megszüntették a közalapítványt, és a maradékot betolták a nemzeti könyvtárba, hogy ezzel ez a társaság széthullik. Azt gondolták, majd lesz ott valami kis szervezeti egység, amit nem is nagyon lehet észrevenni, és az egész úgy fog kinézni, mint egy könyvtár, ahol sok polc van könyvekkel, és a kutya se jár oda. De nem így történt. A társaság megfogyatkozott, de nem zilálódott szét. Létrehoztunk dolgokat, jelen voltunk. Persze az egy súlyos ügy volt, hogy megzavartuk, hogy – úgy mondták – zavarkeltésre használtuk fel a 2016-os évfordulót. De ez egy szövet, a folyamatos jelenlét szövete. Hogy jelen vagyunk, megjelentek az évkönyvek, volt kutatás, működött a honlap. Ha valami jelenkortörténeti kérdés merült föl, akkor első helyen bizony gyakran az intézet embereit kérdezték, mindenféle dolgokban: állambiztonsági papírok, Kádár-korszak, sajtó…

– De a nyilvánosságnak csak a független, tehát nem kormánypárti, nem kormányközeli részében.

– De hiszen más nem is számít! Nagyon jól mondta valamelyik NER-díszfigura a sok közül, aki aztán bele is bukott, hogy reggel először mindig az *Index*et nézi meg, nem az *Origó*t… Mert csak az számít! Az a szegmens, ami független, semmi más nem számít.

– Budapesten. De máshol az állami televíziót nézik és az állami rádiót hallgatják. És mindenhonnan az MTI híreit kapják.

– Azért ott sem teljesen. Én már lassan tíz éve egy vidéki egyetemen tanítok, megyeszékhelyen, de mégiscsak egy kisvárosban. A magyar kisváros persze hogy más, mint a főváros, például sok hagyományosan „udvarhű”, ahol máig nagyon erős a katolikus egyház befolyása, és így tovább. Mégis úgy tapasztalom, nagyon is képben van jó sok ember, és nem csak az egyetemi kollégáim.

– Lehet, de az egy egyetemi város.

– Majdnem minden magára adó város egyetemi város ma már. Vagy legalábbis mindenhol van valami… De elismerem, hogy a nyilvánosság ügye valóban katasztrofális. Visszatérve a miértre vonatkozó kérdésére, ennek a döntésnek közvetlen előzménye nem is volt. Egyszer már megpróbálták ugyanezt, rögtön a forradalom 60. évfordulója után, 2017 elején, amikor végül az döntötte el a kérdést, hogy Szakály Sándor, a Veritas Intézet főigazgatója, akit régóta ismerek, dolgoztunk is együtt, nagyon ellenezte ezt a beolvasztást, és az akkori főnöke, Lázár János miniszter is ellenezte. Most elmondok egy történetet, amit még nem mondtam el, csak itt az intézetben. Még javában zajlott ez az ügy, 2017 februárjában, Kende Péter javaslatára kihallgatást kértem Balog Zoltán akkori minisztertől, aki először a füle botját sem mozdította, de miután az egész dolog lecsengett, és már mindenki megnyugodott, egyszer csak kaptam egy telefont a titkárától, hogy ekkor és ekkor vár Balog miniszter úr. Jó-e nekem. Mondom, persze, és azért aggódni kezdtem, nem is mondtam senkinek, minek pánikot kelteni. Egy órán át beszéltünk mindenféléről, amit ő úgy indított, hogy most egy egykori és talán még leendő értelmiségi fog beszélgetni – magára gondolt – egy másik értelmiségivel. Tényleg mindenféle szóba került, a Dózsa László-ügy is, Schmidt Mária is, az is, hogy valóban voltak tervek az intézet beolvasztásáról, mert azért az, amibe mi ott beleszóltunk, politikai kérdés.

– Mármint azzal – már ismételni is unalmas –, hogy Dózsa László van-e a plakáton, vagy Pruck Pál?

– Igen. Mire én megkérdeztem, hogy miért lenne az politikai kérdés, hiszen tök egyértelmű, hogy ki van egy fényképen. „Azért – válaszolta –, mert ha ezt egyesek kihasználják arra, hogy ennek révén a kormányt támadják, akkor ez politikai kérdés.” Amire én, bevallom, nem tudtam hirtelen mit válaszolni, csak annyit, hogy mi elmondtuk a szakmai álláspontunkat. Igaz, hogy én tettem pár megjegyzést a kormány emlékezetpolitikájáról, amihez jogom volt és van, de ezt ott nem taglaltam. Ő pedig lezárásképpen azt mondta, hogy nem terveznek semmiféle „átszervezést”, és dolgozzunk nyugodtan. Akkor bejött a titkárnője, és jelentette, hogy megérkezett a következő audienciára váró látogató, én pedig felcihelődtem, de mielőtt kiléptem az ajtón, úgy éreztem, hogy valamit nekem is kell zárásképpen mondanom, mert – bevallom – nagyon megkönnyebbültem. Úgyhogy azt mondtam: „Most meg vagyok nyugodva.” Amire megállt, és azt kérdezte: „Miért van megnyugodva?” „Két okból – válaszoltam –, el tudtunk beszélgetni, mint két értelmiségi, és ön megnyugtatott, hogy nem terveznek semmilyen átszervezést.” Mire azt válaszolta: „Olyan nagyon azért ne nyugodjon meg! Elvégre Pesten élünk…”

– És neki volt igaza. Neki lett igaza.

– Igaza lett! Most, 2019. május 31-én, amikor felhívott a kollégám, hogy végünk van, mert ez már nem híresztelés, hanem a *Magyar Közlöny*ben is megjelent, egyáltalán nem éreztem, amit korábban mindig, még 2017-ben is. Hogy most azonnal el kell kezdeni rohangálni

fűhöz-fához, mert még nincs veszve minden. Mert most tudtam, hogy ez biztosan a vég, és itt már nem lehet semmit tenni.

– Csak megjegyzem, hogy ilyen rohangálásokban és fűhöz-fához kapkodásban hihetetlen rutinra tehetett szert, hiszen ezekben az az egész időszak, amikor az 1956-os Intézet élén állt, hihetetlenül gazdag volt. Már igazgató is akkor lett, amikor az első Orbán-kormány megvonta a támogatást az intézettől, és a korábbi alapító igazgató, Litván György – talán épp az intézet védelmében, hiszen ő is vörös posztónak számíthatott egyesek szemében – nyugdíjba vonult.

– Igen, a krízis kellős közepén vonult vissza a vezetéstől, de ezt már egy jó ideje tervezte. Akkor már két éve, 1997-től megbízott igazgató voltam. De tény, hogy ez több mint húszéves történet. Voltak persze közben nyugalmasabb periódusok is, 2002 és – mondjuk – 2010 között itt relatív nyugalom volt. Anyagi nehézségeink akkor is voltak, többször is, zárolások, megszorítások, folyton pályáznunk kellett, és időnként kérni is, de azért valahogy megvoltunk. De most nincs már kihez menni, nincs már kihez fordulnunk segítségért. Innentől kezdve számomra egy dolog fontos: hogy az emberekben minél kevesebb kár essen. Mert kár persze esik, rettenetes állapotban van ez a maradék tíz ember, én sem vagyok nagyon fényes kedvemben, de ami tőlem telik, mindent meg akarok tenni, hogy minél kevesebb kárral éljük túl…

– Ez azt jelenti, hogy egzisztenciálisan is rettenetes állapotban vannak?

– Ki így, ki úgy. Néhány ember, úgy tűnik, nem tehet majd mást, mint hogy átmegy a Veritas Intézetbe, és ott, gondolom, vár valami jobb lehetőségre. Én könnyen beszélek, hiszen mint egyetemi tanár ebből a szempontból nem vagyok érintett.

– És most már akadémikus.

– Akadémikus lettem, úgyhogy kimondottan egzisztenciális gondjaim nincsenek.

– Azért ezt csak ne kiabálja el! Lehet, hogy ez az akadémikussága is szerepet játszott ebben a történetben?

– Mindenféle szerepet játszhatott, mert ez egyben személyi leszámolás is, bosszú, irigység, igen. De nem akarok én ezzel foglalkozni, mert annyira nem érdekelnek a személyes motivációk… Engem most kizárólag az érdekel, hogy valahogy mindenkinek rendeződjön az ügye, és akik átmennek – ha csak nem szeretnek ott egymásba, mert persze semmit sem lehet kizárni, bár aligha történik meg –, találjanak mielőbb valami számukra megfelelőbb lehetőséget. Mert ez már sosem lesz az, ami idáig volt.

Az is tragédia, hogy – és ez megint nagyon ki van találva – a név is megy velük. Amikor bekerültünk a Széchényi Könyvtárba, nagy dolog volt számunkra az önálló névhasználat joga. Hogy megtarthatjuk a nevünket. Most ez tragikus módon visszacsap. Lesz valahol egy kis tábla, hogy Veritas Történetkutató 1956-os Intézet csoport, vagy ilyesmi. Még a márkavédjegyünket is elveszik, és ez nagyon-nagyon fájdalmas érzés.

– Tamás Gáspár Miklós nemrég egy, a német közszolgálati műsorszórónak adott interjúban – az összefoglalóját olvastam a Facebookon – azt mondta: Orbán Viktor, vagyis a rezsim, azzal, hogy új tankönyveket csináltat, miközben a régieket, illetve minden mást eltüntet, és azzal, hogy új kiállításokat, új múzeumokat, új intézeteket hoz létre, miközben a régieket, illetve minden mást eltüntet, most épp a történelmet igyekszik a saját szemléletére formálni. Mert ezek az intézmények ettől kezdve monolit egységként fogják hirdetni majd „a magyar nemzet nagy narratíváját", amely szerint ez a nemzet mindig idegen birodalmak ellen harcolt: a nagy középkori birodalmak, a tatárok, a törökök ellen, az osztrákok ellen, a Szovjetunió ellen, és most az Európai Unió ellen, amely dekadens, kevert néppé akar minket tenni, de mi ezt nem hagyjuk. És ezért ellene vagyunk a felvilágosodásnak, a liberalizmusnak és általában a Nyugatnak, Európának. De vajon – és most már az én kérdésem – milyen jövő vár arra az országra, amelynek az iskoláiban és mindenütt ilyen világmagyarázatok szolgálnak történelem helyett?

– Ami ennek az emlékezetpolitikának a tendenciáját és gyakorlati alkalmazásait illeti, TGM leírása nagyon pontos, teljesen egyetértek vele. Valóban ez az alakulóban lévő nagy narratíva, amelynek alárendelődik és amelybe beilleszkedik a magyar történelem minden nagy eseménye, tehát ilyen lesz 1956 és ilyen lesz 1989–90, a rendszerváltás mostanság formálódó emlékezete is.

– Az utóbbi hogyan? Azt hogyan tudják ennek alárendelni, ebbe a narratívába beleilleszteni?

– Például úgy, hogy Magyarország néhány tiszta múltú, bátor és önfeláldozó fiatal politikusa vezetésével fényes győzelmet aratott az őt addig leigázó egyik birodalommal szemben. De ezt a dicső pillanatot sajnos zavaros idők követték, amelyek során a nemzetet a nemzetközi liberalizmus és a globális tőke belevezette egy másik, őt felszámolni készülő birodalomba, az Európai Unióba. Amivel kapcsolatban most két lehetőség van: vagy a saját képükre formálják végre az öntudatra ébredő, újjászületett nemzetek, és ennek a nemzeti reneszánsznak részese és úttörője Magyarország – ez sem megvetendő perspektíva –, vagy ez az egész nagy elnyomó birodalom is pusztulni fog. És nem tudom, hogy mi jön utána. De pillanatnyilag még fennáll az első lehetőség: „saját képünkre" formálni az Európai Uniót. Ebbe a nagy narratívába fog beleilleszkedni nemcsak 1989–90, hanem visszamenőleg a Horthy-kor, aztán a dualizmus, és így tovább és így tovább…

– A Horthy-korszak például hogyan?

– Lényegénél fogva szervesen, mint egy mélységesen és radikálisan antiliberális kurzus. Másrészt itt mindjárt kéznél van az áldozatnarratíva is, és nemcsak Trianon okán – gondoljon a Szabadság téri Gábriel arkangyalos emlékmű sugallatára, amely Magyarországot a német fasizmus áldozataként láttatja. Aminek megvan az a „kedvező" mellékhatása is, hogy a magyar állami és társadalmi részvétel a holokausztban és a második világháborúban így elhalványul, majd lassan el is tűnik.

A valódi történészviták itt már nem is érdekesek, alig van jelentőségük. Mert amikor ez a nagy narratíva beépül a közoktatásba, az óvodától az egyetemig, és beépül a közbeszédbe, mert ezt harsogja a mindenki számára elérhető média, akkor túlnő önmagán, tehát már nem egy a sok egymással vitatkozó narratíva közül. Egy felülről irányított, monolit jellegű általános társadalmi nevelésnek a része, egy mindent átható indoktrinációé. Egyfajta ideológia beinjekciózása a társadalomba, amelynek mindenhol megvan a maga helye: az óvodában a „hazafiságra" neveléssel, a közoktatásban az egyentankönyvekkel, a különféle sport- és egyéb foglalkozásokkal is, aztán a felsőoktatásban, az ünnepkultúrában és így tovább.

– Nem értem, ez miért teszi zárójelbe a történészvitákat?

– Mert az új intézetek működésének, úgy tűnik, máris szerves része, sőt elsődleges feladata – régies terminológiával élve – a népművelés. Előadóképes gárdájuk, tudományos munkatársaik járják az országot, nyilván jól megszervezve a különféle intézményeket, klubokat, közösségi házakat, a könyvtárakat üzemeltető helyi önkormányzatok ebben rendelkezésre állnak. Mennek faluról falura, városról városa, és minden egyes lehetséges és lehetetlen alkalommal nagyjából ennek a narratívának megfelelő előadásokat tartanak.

– Hogyan? Miért? Mi az apropójuk ezeknek?

– Bármi lehet az apropójuk. A kommunizmus áldozatainak emléknapja, az egy kampány. Tudom, hogy csak egy nap, de előtte két hét, utána két hét. Lehet március 15-e, június 16-a, október 6-a, rengeteg a lehetőség. Vagy nem is kell apropó, csak odamennek, mert aktuálisnak tűnik, vagy úgy állítják be: előadás Klebelsberg Kunóról, Horthy Miklósról stb.

– Miért van szüksége ennek a rezsimnek ilyen indoktrinációra, hiszen a gyerekek ebben az országban amúgy is szinte az anyatejjel szívják magukba ezt a világlátást?

– Valóban jelentős kulturális és emlékezeti gyökerei vannak ennek a fajta elbeszélésnek, amit tulajdonképpen alig szakított meg a modern kori magyar történelem során másfajta narratíva. És ez a „nevelés" ezek és a társadalomban amúgy is meglévő affinitás miatt valószínűleg hatásos lesz. Egészen addig, amíg valamilyen alapvető politikai fordulat nem történik. De addig is maradnak lehetőségek, ilyen például a mikroközeg hatása, a család, a barátok, a baráti körök… Újra meg fog jelenni és általánossá fog válni például a kettős nevelés. Kultúrává válik a mimikri, az alkalmazkodás. Végül ezzel az erőteljes, monolit és agresszív indoktrinációs nyomulással szemben kialakulhat az ellenállás. Kérdés, majd a közeljövőben eldől, mennyit hozott Magyarország számára az 1989-től 2010-ig eltelt húsz év a hétköznapi demokratikus politikai kultúra tanulásában. A nyomulás a hétköznapi emberek többségének sem szokott tetszeni egy idő után. A legnagyobb esély pedig az, hogy ebben a posztmodern korban ez a 19. századi mintájú, görcsös igyekezettel 21. századira transzponálni próbált egész emlékezetpolitika úgy, ahogy van, groteszk. Nevetséges. Hosszú távon nincs esélye, még egy mentalitás tekintetében ilyen feudális maradványokkal terhelt országban sem. A csóró, lepattant Heves megyei cigánysoron is interneten játszanak a gyerekek.

– De nem azt olvassák, amit maga ír.

– El fogják olvasni előbb-utóbb azt is, mert valahogy belebotlanak. Én nem becsülném le ezt annyira. Tudom persze, hogy játszanak, zenét hallgatnak, hülyéskednek vele. Meg nézik és hallgatják az „influencereket", mint például az én legkisebb lányom is a teljesen átlagos ferencvárosi iskolájában, illetve szerencsére csak azon kívül. Állandóan a telefonjukat babrálják, ezeket nézik, voltaképpen ugyanolyan gyerekeket, mint ők. Ott csacsognak összevissza mindenről, néha énekelnek, néha olvasnak, közben pofákat vágnak, és mindenféléről beszélnek. Persze hogy nem „politizálnak", vagy éppen nagyon is, mert kiröhögik az izzadságszagú, haptákba kényszerített ünnepléseket. Ebben például lehet bízni, és én úgy látom, hogy ez nem műveltség- és nem családihátter-függő dolog, hanem egy általános kulturális trend. Ezt az egész avítt, dohos, 19. századi ügyet, aminek hosszú távon úgysincs semmi esélye, és vele ezt az úgynevezett „szabadságküzdelmet" is, amit most az unió ellen vívunk, és aminek vannak azért valós mozzanatai is, egyszer bizony a nevetségesség és a közöny pora fogja borítani, mint a Pantheon szobrait a múzeumokban, ahova a kutya se jár… De ez nagyon messze van még, és ez például engem egyáltalán nem vigasztal. Sőt annyira nem is szeretem ezt a gondolatot, mert tulajdonképpen sajnálom a Pantheon szobrait, távoli porlepte jövőjükben. Mert ez még így is nagyon sokáig eltarthat.

– Visszatérve a nagyon is eleven jelenbe: mennyiben fogja meghatározni ez az új helyzet az 1956-tal kapcsolatos kutatásokat?

– Merem remélni, hogy semmiben. A Veritas Intézet kiteszi ide a cégtábláját, és azt ígérik, egyébként a kormányhatározat is erre kötelezi őket, hogy mindazokat a gyűjteményeket, amelyeket most átörökölnek vagy elvesznek, működtetniük kell, a köz számára szolgáltatniuk kell. Kivéve az Oral History Archívum azon anyagait, amelyeket az interjúadók most zároltak, és ez még nyilván folytatódik egy ideig. Ezeknek a legnagyobb része eddig kutatható volt. Tehát ebben minden valószínűség szerint lesz változás.

Másrészt viszont a mi kutatási programjaink, amelyeket már a Széchényi könyvtár keretein belül kezdtünk és folytattunk, így például a Kádár kori ellenzéki mozgalmakról *A másik Magyarország* címmel, félbeszakadnak. Ehhez például kapcsolódott egy másik projekt, a *Búvópatakok*, aminek a hazai jobboldali gondolkodás 1989 utáni exponenseivel készített életútinterjúi csak részben készültek el. Sőt még azok sem teljesen, mert ami interjút felvettünk az utolsó hét-nyolc évben, az OSZK-időben, abból nincs leírva papíron semmi, hiszen ahhoz leírók kellenek, meg pénz a munkájukért, nyomtató, papír, kötészet stb. – és ez

utóbbiak híján csak hangfelvételek és fájlok vannak. Ezt rettenetesen bánom, ahogy azt is, hogy ennek a feldolgozása, amiben az intézetieken kívül néhány doktorandusz tanítványom is részt vett volna, elmaradt.

– Nyilván ez is a fejében járt, amikor azon a tüntetésen, amit „Szabadságot a tudománynak! Szabadságot az Akadémiának" címmel hirdettek meg, az MTA épülete előtt, az ilyen tüntetéseken szokatlanul szelíd szónoklatában – egyébként Bibóra hivatkozva – azt javasolta: tessék folytatni a munkát, és tessék beszélgetni.

– Igen. Azt mondtam, ne állandóan csak a károkról, a sötét jelenről meg a még sötétebb jövőről beszéljünk, ne állandóan a sebeinket nyalogassuk, amelyekből van elég, és persze – tudom magam is – nem lehet nem róluk beszélni, mert a sokkot és a lelki nyomást valahogy ki kell beszélni... Szóval én ezt nagyon is értem... De ha nagyon nehéz is, akkor is folytatni kell a munkát. Nagyon fontos, hogy kimondjuk politikai vagy más véleményünket, lehetőleg hangosan, mert egyre kevesebben teszik. De a „szerződésünk" arra szól, hogy kutassunk, történeteket, elemzéseket írjunk, és erről beszéljünk. Beszélni kell a politikáról, de ha az hitelesít bennünket, hogy történetírással foglalkozunk, ezért hallgatnak meg. Akkor pedig nem állandóan Orbánról meg a sérelmeinkről kell beszélni, hanem dolgozni kell, hogy arról is beszélgessünk. Mert ott fenn a „klastromban" pont azt szeretnék, ha állandóan róluk beszélne mindenki, meg arról, amit ők tálalnak. Én meg nem szeretném.

Tudom, hogy nagyon nehéz ilyen időben, amit például az MTA kutatói most már egy éve átélnek, a munkára koncentrálni. 2017 elején egy könyvön dolgoztam, egykori katonatisztekről szólt, amilyen apám is volt, és valahogy szerettem volna, ha megjelenik még akkor, októberben, mert apám akkor lett volna százéves. Hát nem jelent meg, csak 2018 áprilisában, mert az akkori válság pontosan ennyivel vetett vissza. Nem mintha ez olyan sokat számítana így utólag, a könyv elkészült, ez a fontos. Most, három nappal ezelőtt véletlenül két óra hosszat otthon voltam egyedül. Kinyitottam a számítógépemet, és megnéztem rajta az utolsó, még „az eseményeket" megelőző, tehát tizenkét napja elmentett fájlt, egy megírandó könyvemnek a tartalomjegyzékét, amiben számba vettem azt is, mi van ebből kész, min kell még dolgozni. Néztem, és elsőre nem is értettem, mi ez az egész. Ennyire kimossa az ember agyát egy ilyen helyzet. Azt a könyvet, a *Századosok*at az Osiris adta ki, Gyurgyák János pedig, aki évfolyamtársam volt az egyetemen, most is felhívott, az első napon. A beszélgetés végén pedig azt mondta: ne törődj semmivel, te írjál! Igaza volt, ezt is teszem, csak előtte még ki kell találni azokat a formákat, amelyekben az egész társaság ezt tudja tenni.

– Milyen formákat? Mire gondol?

– Egyelőre magam sem tudom pontosan. Meg kell próbálni a világ tudtára adni, hogy tovább él és dolgozik a Valódi 1956-os Intézet. Kaptam például egy ajánlatot, hogy a Wesley János Főiskola, amelyik félévente amúgy is rendez történeti konferenciákat, a következőn ad nekünk egy egész panelt, ahol kilencen, tízen vagy ahányan akarunk, beszámolhatunk a nyilvánosságnak arról, hogy épp mivel foglalkozunk, s azután is, akár minden évben. Mondandónkat előtte megvitathatjuk náluk, vagy megvitathatjuk a konferencián nyilvánosan. A maga egyszerűségében zseniális ötlet, nagyszerű gesztus. Lesz egy motiváció egyrészt arra, hogy dolgozzunk, és lesz egy pluszmotiváció, hogy itt megint együtt lehetünk. Ilyenekre gondolok, meg másokra, de mindez még nem eléggé állt össze tervvé. De formálódik már a Valódi 1956-os Intézet terve, ezt jelenthetem.

Alföldi Róbert írt nekünk egy levelet Ecuadorból, most éppen ott dolgozik. Nagyon kedves volt, meghatódtunk, de kicsit el is szomorodtunk. Mert azt írta, hogy látja az elszánást a közös folytatásra, de elárulja, hogy nem fog sikerülni, mert nekik sem sikerült, a Nemzeti Színház akkori társulatának. Azt hiszem, ez igaz. Úgy együtt, ahogy eddig tettük, tényleg nem tudjuk folytatni, ennek így vége. Az intézet szervezet volt, a szervezet kereteket szab, néha korlátoz is, ezt nem szeretjük, de véd és szabályoz, ami jó is lehet. Szervezet nincs és nem is igen lesz már – ezért most az a kérdés, hogy az 1956-os Intézet szellemi és emberi közösség is volt-e, s ha igen, az mire lesz elég a jövőben.

páratlan oldal

www.es.hu

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kattintson a www.es.hu-ra! SMS-sel is előfizethet!

PUBLICISZTIKA, FEUILLETON, PRÓZA, INTERJÚ, VERS, VISSZHANG, KÖNYVKRITIKA, MŰBÍRÁLAT, GALÉRIA